

MÁTÉ GÁBOR

VÍZVÖLGY, VÖLGSÉG, HEGYHÁT

Adalékok dél-dunántúli tájneveink történetéhez

Bevezetés

A Völgységi-patak felső vízvidékén végzett tájtörténeti vizsgálataim során azzal szembesültem, hogy a térség helyhez kötése a földrajzi, történeti és néprajzi tájak rendszerében egyre problematikusabbá kezd válni. A megválaszolatlan kérdéseknek mintegy összegzése, eredője az a tény, hogy a Magyaregregytől Mázáig húzódó településfüzér (ábra) önálló tájként csak elvétve szerepel a különféle névlasjtromokban, tájkataszterekben; azt jobbra más tájegységek részterületeként tárgyalják. Mindez annak ellenére van így, hogy a sajátos entitás léte földrajzi és néprajzi tekintetben is alátámasztottnak tekinthető és a térség megnevezésére két kevésbé ismert tájnév, illetve névváltozat is használatos.

A kutatásaim tárgyát képező hat patak menti falut¹ a helytörténeti munkák, névtani publikációk egy része a belső fejlődésünek tartott *Vízvölgy* tájnévvel foglalja össze. A néprajzszakosok pedig – egy települést még hozzávéve – a *Völgység* elnevezést használják, hiszen népességét tekintve kulturális és társadalomtörténeti ismérvekkel is markánsan megragadható egységről, külön néprajzi csoportról van szó. Ezt a tájat az ott lakók (és környezetük is) Völgységnek (*Vőccség*) nevezik.² Ez utóbbi használata azonban – mivel neve azonos a Bonyhád központú völgységi járás nevével – félreértésekre, áthallásokra ad okot, amelyeknek tisztázására mindeztáig nem történt kísérlet. A szálakat tovább kuszálja, hogy a térség – Mázát és Györét leszámítva – történeti szempontból a *Hegyhát* része és területe a 18. század eleje óta a hegyháti járáshoz tartozott.

Ennek ismeretében magától értetődik, hogy a szűken vett patak menti térség néveredetének és névhasználatának kérdését csak akkor érdemes vizsgálni, ha azt a *Völgységgel* és a *Hegyháttal*, tehát a tágabb táji környezettel együtt tekintjük át.

Munkám végső célja egy ellentmondásnak a feloldása. Annak bemutatása, hogy milyen tényezők következtében alakult ki ez a látszólagos „tájnévhiátus”, s hogyan maradt szinte észrevétlen a szaktudományok „kirakós-játékában” a két önálló tájnevet is felmutató Mecsek peremi mikrotérség. Ösztönzően hatnak a kitűnő helytörténész, geográfus, muzeo-

¹ Az említett patak menti falvak a következők: Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár, Császa (ma Szászvár része), Máza.

² A néprajzi Völgység része: Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár, Császa (ma Szászvár része), Máza és Györe.

lógus, nyelvész kutatók táji vizsgálatai, akik számos szócikk, helynévgyűjtés, helytörténeti tanulmány formájában járultak hozzá a térség és tájnevei múltjának behatóbb megismeréséhez. Az általuk nyitva hagyott kérdések, le nem zárt eszmefuttatások, névfejtések és viták minden tekintetben érdekesítőek, továbbgondolásra érdemesnek ítélték a címben említett tájak néveredetének és -fejlődésének történeti, néprajzi és földrajzi összefüggéseit. Tanulmányomban nem térek ki az egyes tudományok tájelhatárolási koncepcióira és a szakirodalomban már részletesen ismertetett határproblematikára (GÁBRIEL, 1972, 1982; SOLYMÁR 1987; SZÖTS 2006, 2007).

Tájak a Kelet-Mecsek északi előterében

Tolna és Somogy megyék középkori útvonalain délnek tartva messziről kirajzolódik a Kelet-Mecsek északi vonulatához tartozó *Somlyó–Dobogó–Szószék* hegycsoport. A csaknem 600 méterig magasodó hegyek kontúrjai jól megfigyelhetők a Somogyi-dombság délkeleti lejtőiről, Dombóvár és Döbrököz vidékéről, valamint a Sárvizet nyugatról kísérő kölesdi, zombai dombhátról is. Minden bizonnyal a Mecsek domborzatának élénksége, megkövült változatlansága, zárt erdőtakarója és viszonylagos lakatlansága folytán vált neve a tágabb környezetben is ismertté, és maradt fent több más középhegységünk nevéhez hasonlóan (Mátra, Börzsöny, Bakony stb.).³

A Mecsek és dombsági előtere között 250–350 méteres relatív szintkülönbség van. A két táj közti különbség megmutatkozik még a nagyobb völgyssűrűségben, az eltérő kőzetminőségben, továbbá számos más geográfiai jellegzetességben. A „klasszikus” földrajzi különbségtétel azonban a tájak elkülönítésének csak egyik formája. Mindez nem vagy kevésbé érzékelteti, hogy a helyben élők számára a tájak különbözősége – tehát a névadás alapja – konvenciók nélkül, spontán módon nyilvánulhat meg a településhatár hétköznapi használata, élése során. Pusztán egyetlen tudomány felől közelítve éppen azt a szférát záránk ki a vizsgálati körből, amellyel a tájnévadás elsődleges okát megfejtethénk. Jelen munkában történeti források felhasználásával, recens néprajzi kutatással és a tájföldrajzi megfigyelések együttes alkalmazásával próbálom rekonstruálni a tájnévadás indítékait és a nevek változását. A metrikus, számszerűsíthető eredmények helyett a tájváltozás dinamizmusára, illetve a tájnevek történeti változékonyságára, társadalmi meghatározottságára fektetem a hangsúlyt.

A *Mecsek* tájnév a régiségben a magasabb, élénk domborzatú, földművelés szempontjából jórészt hasznavehetetlen, erdőborította térség megnevezése volt, amely Bél Mátyás szerint „mint valami sövény”, úgy választja el Tolnát Baranyától (BÉL, 1979, 332.). Bél a Mecsek (*Merseti*) kelet-nyugati kiterjedését a Dunától a Dráváig határozta meg. Terjedelmesebb Mecsek

³ A Mecsek térségét az Árpád-korban a Zselic tájnévvel jelölték. Önálló tájnévként az írott forrásokban először a 16. században jelent meg (Kiss, 1997, II., 112.).

képet fest le Bayer Márton (1822), Strázsay János (1823), Haas Mihály (1845) és Baksay Sándor (1896) is, akik Bélhez hasonlóan a Szekszárdi hegyeket és a Hegyhát jelentős részét a Mecsek oldalágainak tartják. A korabeli statisztikai és földrajzi irodalom vélekedése mellett vannak adataink a kárászi, vékényi és mázai lakosság Mecsek felfogásairól is. Két történeti forrásanyag is arról tanúskodik, hogy az említett falvakban a Völgységi-pataktól délre eső területeket hívták Mecseknek.⁴

A hegység nemcsak a régi leírásokban, a 18. századi és a mai népnyelvben őrizte meg nevét, hanem a tudományok tájhierarchizálása során is konszenzusos elnevezésként élt, noha területe – főként geológiai megfontolásokból – jócskán „összeszűkült” (Vö. MAROSI–SOMOGYI, 1990, 547.).

A történetileg kifejezetten stabil Mecsek névhez képest a hegységtől északra elterülő térség hely- és tájnevei korántsem voltak időtállóak. A *Baranya-csatorna*, a *Kapos*, az *Alsóhidas-patak* és a *Völgységi-patak* által közrefogott löszös dombvidéken kisebb patakocskák, időszakos vízfolyások szedik össze a lehullott csapadékot. Legtöbbjüknek önálló neve nem volt, csak a 19. század vízlecsapolási, kataszterezési munkái folytán kaptak telegkönyvezett és hivatalosan elfogadott elnevezést, akkor kerültek rá térképeinkre is. Ennek társadalomtörténeti oka, hogy a térség magyar falvainak a döntő többsége a 18. század elejére elpusztult, így nemcsak a kontinuos víznevek, de a helynevek is velük együtt vesztek el. Folytonosságuk inkább csak a nyugati és déli vidékeken, azaz a Baranya-csatorna és a Völgységi-patak völgyében, valamint a köztük húzódó dombsági részen figyelhető meg. (Nagyjából a Csikóstöttös–Kárász vonaltól délre, dél-nyugatra.) A hely- és tájnevek korábbi rétegeit olykor a később beköltözött szerb, német, horvát vagy magyar lakosság is fenntarthatta. Az etnikai, nyelvi és kulturális változások, valamint a folyton átalakuló tájhasználat miatt azonban tárgyalt térségünk nagy részén a dülő- és tájneveknek csak kisebb – ám annál jellegzetesebb – csoportja maradt fent (például a pusztafalvak nevei, háborús eseményekkel kapcsolatos nevek, eltűnt népcsoportokhoz kötődő határrészek nevei).

A Kelet-Mecsek északi előterének tájfelosztása az eddigiekben döntően három, egymással részben összefüggő érvrendszeren alapult, amelyeket konvencionálisan földrajzi, történeti és néprajzi jellegű megközelítéseknek nevezhetünk. A táji elhatárolásra vállalkozó szerzők körében azonban ritkán jelentkezett tisztán csak egyfajta szaktudományi logika. A különféle közelítések inkább érvrendszerekként körvonalazhatók, amelyekben más tudományágak tájkritériumai, módszerei, eredményei, fogalmai is helyet kaptak. Elmondhatjuk tehát, hogy a komplexitásra való törekvés is megnyilvánult bennük. Munkánk szempontjából ezért nem szerencsés az említett tudományágak nevével elválasztani az egyes szerzők tájmeghatározási koncepcióit, noha kétségtelen, hogy a tudományos közfelfogásban gyöke-

⁴ A Széchényi Ferenc-féle 1785-ös és az Egyed Antal-féle 1829-es összeírás (Egyed, 1829/1986) kérdőpontjaira adott válaszok

ret vert alapmunkák és a tájhatások megállapításának általános gyakorlatai s erre sarkall. (MAROSI–SOMOGYI 1990, KÓSA–FILEP 1975, ZENTAI, 1980 stb.). Tájaink történetiségének, vagy néveredetének vizsgálatakor, többnyire más szakterületek érvei is nagy súllyal esnek tehát a latba. Ez megnyilvánul olyan, alapvetően földrajzi, térképészeti jellegű problémafelvetéskor is, mint amivel Gábrriel András cikkeiben találkozhatunk. A szerző a közigazgatástörténeti, történeti érvek mellett a *népi tájtudat*ot is bizonyító érvként használja. Itt kell megemlíteni Solymár Imrét is, aki óriási jegyzetapparátus felhasználásával, rendkívül sokoldalú látásmóddal próbálta meghatározni a Völgység történeti múltjának egyes epizódjait. Ehhez vízföldrajzi, közigazgatástörténeti, néprajzi, szépirodalmi, történeti forrásokat együttesen használt eredményesen.

A táji elhatárolások számba vételekor okvetlenül szólni kell arról is, hogy nagy szerepe van az egyes kutatók személyének, származásának, életútjának. A személyes látásmódot – a szakterületen, a kutatási gyakorlaton, a kutatóhelyen kívül – messzemenően meghatározzák a gyerekkori, szülőhelyhez kötődő élmények. Pesti János legújabb tanulmányában, amelyben a Völgység név eredetét is elemzi, (PESTI, 2007) ékesen megmutatkozik a szülőfalu (Alsómocsolád) és miliójének hatása. Éleslátással és sokrétűen vizsgálja az „Elindult Egrögy...” kezdetű falusorolót, amelynek szövegére és dallamára egyaránt hangsúlyt fektet. Valósággal néprajzi adatközlővé lép elő, amikor az éneklési alkalmakról, a dalt előadó, Hegyhát szerzte híres kárászi zenekarról, vagy eltanulásának történetéről ír. A tanulmány jó példa arra, hogy egyes folklóralkotások kontextusának élményszerű megismerése milyen fontos lehet a tudományos feldolgozás során. A cikk jelentőségére a későbbiekben még visszatérek.

A komplexitásra való törekvésnek azonban van egy negatív következménye: nem tisztázódtak pontosan a terminológiai kérdések, s így néha zavar tapasztalható a tekintetben, hogy ki mit ért a „történeti”, „földrajzi”, „néprajzi” megközelítésen. Különösen problematikusnak és a néprajzi tájvizsgálatok szempontjából sarkalatosnak érzem a „népi tájtudat” kérdését, amely több szerzőnél – annak történeti változékonyságát feledve – szinte abszolutizálható tényként jelenik meg.

A *Mecsek* északi előterében az eddigiekben három tájnévvel találkozhatunk. Ezek közül legismertebbek a *Völgység* és a *Hegyhát*, amelyeket általánosan használnak. A *Vízvölgy* kiterjedése ellenben egyáltalán nem tisztázott kérdés, használata nem nagy múltú. Sem a természetföldrajzi alapmunkák, sem a történeti, néprajzi összefoglaló művek nem említik. Munkámban elsőként ezzel foglalkozom.

Vízvölgy

A *Vízvölgy* eddig ismert első, meglehetősen szűkszavú említése Kulcsár József Hegyhát című néprajzi ismertetésében látott napvilágot a millennium évében (KULCSÁR, 1896, 225., 232., 233., 238., 256.). Kulcsár a környék alapos ismerője volt, hiszen a közeli Alsómocsoládon született és a helyi iskola tanítója volt (LANTOSNÉ, 1999, 343.). A szerző *Víz-völgy* néven a *Hegyhát* keleti szélén fekvő szászvári jegyzőség falvait: *Magyaregregyvet*, *Kárászt*, *Vékényt*, *Szászvárt* és *Császtát* különítette el. Azonban sem Kulcsár, sem az őt követő kutatók nem foglalkoztak behatóan a tájnév eredetével és térbeli kiterjedésével, névmagyarázatok kizárólag rövid utalások formájában születtek.

Reuter Camillo, a Mecsek vidékének nyelvész és történész felkészültségű kutatója – és a kárászi erdőkerület erdésze – a nevet régi eredetű névképzésnek tartja, de állítását névtani adalékokkal nem támasztja alá (REUTER, 1961b, 383.). Maga a névadás akár ómagyar kori is lehet, hiszen a *Vízvölgy* név okleveles említése a Kárpát-medence más pontjain már a 14. századból előfordul.⁵ Helynévi eredetre vall, hogy Szászvár nyugati rétségének, és az arra dülő szántónak a megnevezésére *Víz völgy dülő* és *Víz völgy föli* alakban már egy 1802-es birtoktérképen jelölték.⁶ Elsődlegesen talán éppen ezt, a *Völgységi-patak* mentén elnyúló, áradásnak leginkább kitett, de termékeny öntéstalajjal borított völgytalpi részt nevezték meg vele. A ma is élő helynév a helyi szómagyarázat szerint onnan veszi eredetét, hogy „nagy esőzések idején sok víz folyik el itt,” áradással fenyegetve a völgy rétjeit (PESTI, 1982, 168.).⁷ A *Mecsekből* lerohanó vadvizek⁸ és a fő vízfolyás (azaz a *Völgységi-patak*) ma is pontosan Szászvár nyugati előterében gyűlnek össze. A Mecsek egyik kiszögellését képező *Meggyes-dombnál* – az egykori Flerkó-malom tájékán – felduzzad a hirtelen jött víztömeg, amelynek következtében a patak rendszeresen kilép a medréről és a medret kísérő malomárkokból. A név feltehetően a megújuló áradásokkal hozható összefüggésbe (akárcsak az érmihályfalvi *Vízvölgy dülő* esetében), amelyek rendszerességéről a kárászi plébánia feljegyzései és a Széchényi Ferenc-féle *descriptio* is beszámol.⁹

A *Vízvölgy* elnevezés alapját nemcsak a népi megfigyelés, hanem a természettudományi vizsgálatok is messzemenően igazolják. Lovász György és Szücs Károly a *Völgységi-patak* futásában három szakaszjelletet külön-

⁵ A *Vízvölgy* elpusztult településként ismert Szikszótól Ény-ra, említése 1329-ből (Tóth, 2001) való. Dülönév alakjában ismert és használt Érmihályfalván (<http://www.ermihalyfalva.ro/hu/pages/monografia/37.html>), továbbá Szilágypéren, Alsóvadászon..

⁶ Szász birtoktérképe 1802. BML, BIU-806.

⁷ A szászvári helyneveket gyűjtötték: Pesti János, Reuter Camillo, Tóth Magdolna, Várszegi Alajos.

⁸ A vadvíz a kisebb patakocskák, időszakos vízfolyások helyi neve.

⁹ Kárászi Historia Domus; Széchényi-féle *descriptio* 1785 (OSZK Kézirattár): Kárász, Szász, Vékény községek.

böztet meg. A második, Kárásztól Nagymányokig tartó szakasz jellemzője, hogy a patak itt már a Mecseket határoló nagyszerkezeti vonalon halad, völgye egyre szélesebb. Rétegtani és hidrogeológiai jellegzetességek folytán a patak vízhozama – jelentősebb felszíni hozzáfolyás nélkül is – Kárásztól Szászvárig megduplázódik. A patak nagyobb árvizek idején a medret elhagyhatja, aminek következtében lefolyástalan, pangó vizek is kialakulhatnak (LOVÁSZ–SZÜCS, 1972, 188–189.). Várszegi Alajos Szászvár monográfiája a nevet szintén sajátos földrajzi térszínként tárgyalja. Szerinte az ún. *Vízvölgy* mélyebb fekvésű réteket jelent, melyek a hegyvidéket a mezőségtől választják el, s amelynek rétfjei Vékénytől Mázáig szinte összefüggő táblát alkotnak (VÁRSZEGI, 1991, 94.). A földrajzi név elterjedéséhez hozzájárulhatott a szászai piac táji kisugárzása is. Reuter szerint a magyaregregyi öregek „még piacra *Szászra, Vízvölgybe* indultak el.” (REUTER, 1961b., 383.)

A *Vízvölgy* keleti határát Reuter és Várszegi Mára vonalában határozza meg (Reuter, 1961a., 101.; 1961b., 345., 383.; Várszegi, 1991, 383.). Egyetlen néprajzi gyűjtés számol csak be arról, hogy a völgy kelet felé túlterjed Mázán, ebben – az 1943-as gyűjtésben – a *Vízvölgy* a Mázával szomszédos Váraljáiig tart.¹⁰

Zentai János (aki a környéket szintén jól ismerte)¹¹ a *Vízvölgy* elnevezést határozottan helyteleníti Baranya magyar néprajzi csoportjairól írt munkájában (ZENTAI, 1978, 548.). Szerinte az túl erőltetett, mesterkéltnél, ugyanis „mind az itt lakók, mind a környékbeliek egységesen a *Völgység* megnevezést használják.” A *Völgységi-patak* felső vízvidékét – Zentaihoz hasonlóan – Andrásfalvy Bertalan is sajátos, jól körülhatárolható kulturális egységként tartja számon. A tájnév alá elsődlegesen Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár településeket sorolja, azonban kulturális jegyeik alapján hozzátartozónak véli Császta, Györe és Mára részben németek lakta falvait (ANDRÁSFALVY, 1972, 124.). Andrásfalvy Bertalan és Zentai János több szempontú kulturális és társadalmi irányultságú vizsgálattal határozta meg a térség körvonalait (vö. etnokulturális csoport fogalma). A táj elnevezésekor pedig elsősorban az ott élők saját, valamint környezetük vélekedését vették figyelembe. Így a környező németiséget is, akik Magyaregregy, Kárász és Vékény vidékét *Vildsik (Wildschik)* néven említették (ANDRÁSFALVY, 1972, 124.). Ez a tény határozottan körvonalazza tehát azt az alapvető különbséget, ami a *Vízvölgy* és a *Völgység* tájnevek jellege, eredete között fent áll. Az előbbi alapvetően fizikai, természetföldrajzi jellegzetességeken alapul, tehát

¹⁰ „A vidék szorosabb értelemben vett elnevezése *Vízvölgy /Völgység*nek is mondják/, mely Zobáktól Váraljáiig tart, mintegy 15 km hosszúságban.” 47. számú P.C.F. cserkész-csapat „Kán” portyázó órsének a falutörténeti kérdőív alapján gyűjtött válaszai. Néprajzi Múzeum Adattára. EA 21575. A gyűjtés körülményeit, erre az adatra vonatkozó adatközlők személyét és pontos megfogalmazásaikat sajnos nem ismerjük. Ezeknek ismerete fontos szempont lenne a *Vízvölgy*ről alkotott korabeli (1943) felfogások pontosításához, megértéséhez.

¹¹ Zentai szintén jól ismerhette a környéket, hiszen a közeli Gerényesen született, és ifjúkorában családjával a Nagyághoz tartozó Almási-völgy egyik malmában lakott.

földrajzi mikrotájat takar. Noha az utóbbi, tehát a *Völgység* tájnév kezdetben szintén csak földrajzi jellegzetességet hordozhatott, egyértelműen egy sajátos műveltségű és kultúrájú magyar népcsoport csoportnevévé – is – vált.

Az utóbbi két évtizedben megélénkült hely- és tájtörténeti kutatásokban a *Vízvölgy* tájnév használata vált meghatározóvá. Legtöbb esetben a *történeti Völgység* Baranyába átnyúló öbleként kezelik, és talán a névösszecsengés elkerülése végett – a *Völgység* nevet kerülve – következetesen *Vízvölgy*-nek nevezik (SOLYMÁR, 1987, 2000; SZÓTS, 2007; PATTON, 2001; FÜZES, 1997, é. n.).

Völgység

A *Völgység* név eddig ismert első írásos említése 1698-ból származik.¹² Hivatalos közigazgatási egységként 1725-ben jelent meg, amikor *völgységi járás* néven Tolna megye harmadik járásának nevévé vált (SOLYMÁR, 1987, 17.). A megnevezett időpontok között pontos kiterjedését és szerepét nem ismerjük, tehát nem tudjuk, hogy járás volt-e, tájnév, vagy esetleg mindkettő. Holub József feltevése szerint a *Völgység* név már Mohács előtt is használatban lehetett a térségben (HOLUB, 1960, 156.). A török kiűzése után Tolna vármegye történelmi területének jelentős része Baranyához került. Az új, alsó tolnai járás megszervezésére a Baranyával folytatott hosszasan elhúzódó határper rendezése után kerülhetett csak sor. Ekkor cserélt megyét végleg (Tolnából Baranyába kerültek) a felszabadító háborúkat, valamint a rác és kuruc seregjárásokat is átvészelt patakmenti falvak közül *Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szász* és *Császtá*. A pereskedés nyitó akkordjairól terjedelmes levelezések és Tolna vármegye közgyűlésének jegyzőkönyvei számolnak be, s nyújtanak egyúttal fogódzót a *Völgység* tájnév lokalizálásában is.

Az érintett két vármegye ügye Esterházy nádor elé került, aki a vizsgálat lefolytatása után 1696. március 12-én Pozsonyban azt a határozatot hozta, „hogy Mázá, s vele együtt az a terület is, amely fölötte van Tolna felé, Tolna megyéhez tartozzék” (HOLUB, 1960, 154.). A döntést követően határbejárást tartottak, melynek során Mázát és vidékét birtokba vette Tolna vármegye, s tanúságképp mányoki, váraljai, császtai, hidasi, győrei és mázai lakosok jelenlétében határhalmot emeltek a mázai Cserszőlőben (HOLUB, 1960, 155.).

A *Völgység* első említését Holub József tévedésből – vagy elírási hibából – 1698 helyett 1696-ra datálja.¹³ A február 25-én keltezett kamarai leiratban egy korábban meghozott pozsonyi döntésre hivatkozva megállapítják, hogy „Mázá község az egész területével [vagy határával] együtt, és következés-

¹² Magyar Országos Levéltár: Kancelláriai Levéltár (A35) Conceptus Expeditionum, 41. levél.

¹³ Magyar Országos Levéltár: Kancelláriai Levéltár (A35) Conceptus Expeditionum, 41. levél. A levél keltezésének téves közzététele számos későbbi hibát szült, így Solymárnál, és Szótsnál is 1696 jelent meg 1698 helyett. Holub József a Tolna megye újjáépítéséről szóló munkájában az évszámot már helyesen teszi közzé (HOLUB, 1974, 9–10.).

képpen a hegyaljai [v. hegyalatti] járás [v. kerület]¹⁴, melyet közönségesen *Völcségh*-nek neveznek [...] Tolna vármegyének adatott.”¹⁵ 1698. szeptember 25-én ismét határoztak a térség felől, ekkor úgy döntöttek, hogy „Máza fölött s tőle keletre fekvő helyek” maradnak Tolna megyében, „...a többi helységek pedig Máza alatt dél és nyugat felé, amelyeket *Völgység*nek neveznek [...] Baranya megyéhez csatolandók vissza” (HOLUB, 1960, 157.).

További félreértésekre adott okot Holub – az egyébiránt igen gondos feltárómunkát végző szerző – azon megjegyzése is, miszerint a *Völgység* elnevezést 1699-ben két ízben használták Dombóvár környékének megjelölésére (HOLUB, 1960, 156.). A sokáig tényként jegyzett és többször idézett megállapítást az eredeti jegyzőkönyvi beírás újraértelmezésével Várady Zoltán korrigálta. Bebizonyította, hogy a *Völgység* itt nem vonatkozhatott Dombóvár vidékére. Főként azon utalás új olvasata érdekes (1699 május), melyben a közbiztonság erősítése érdekében utasítást adnak a vármegyei katonaságnak. Felszólítják őket, hogy a „Dombóváron tartózkodók a dombóvári vidéket a *Völgység* felé Szekszárdig [...] szorgosan őrizni és az átke-lőknél éberem figyelni tartozzanak.” (VÁRADY, 1996, 129–130.). A *Völgység* név ebben a szövegkörnyezetben biztosan csak irányjelző minőségében értelmezhető. Tájként vagy járásként csak feltételesen!

A *Völgység* szó a jelzett kontextusban nemcsak tájként, vidékként, járásként értelmezhető, hanem a fő vízfolyás tulajdonneveként is, hiszen a *Völgységi-patakot* a régiségben pusztán *Völgység*nek hívták, mellőzve vízrajzi közszó társítását (mint például Kapos) (vö. JUHÁSZ, 1988, 106.; T. MÉREY, 2007, 32.). Ennek bizonyosságaként leggyakrabban Lipszky 1808-as térképét hozzák fel. Korábbi térképes utalás azonban az I. Katonai felmérés Coll. XI., Sect. 30. szelvényén (1781) is olvasható. Az itt felbukkanó *Welsiker Wasser* felirat Reuter Camillo szerint Kárász községtől kezdve Nagymányokig terjed (REUTER, 1984, 90.).¹⁶ A földrajzi név első tagját (*Welsiker*) azonban – alig láthatóan – javították (magyarosították). A javítás írásmódja megegyezik a térkép jobb oldalán felsorolt, ceruzával írt helynevekével. Az átírás után a felirat *Wölgység Wasser*-ként vagy a *wasser* közszó nélkül önmagában is értelmezhető. Ha csak a rövidebb, *Wölgység* alakot tekintjük, akkor a név pontosan Császtáig, a megyehatárig ér. Így akár a völgy felső szakaszát jelölő tájnév is lehet.

Az eddig felvázoltak alapján semmi biztos utalásunk nincs arra vonatkozóan, hogy a *Völgység* kelet felé túlterjedt volna Máza vidékén. Forrásainkban a *Völgységet* rendre vagy Mázával, vagy az attól nyugatra elterülő

¹⁴ Az eredeti szövegben districtus szerepel.

¹⁵ A latin nyelvű eredeti szöveget fordította: T. Papp Zsófia, akinek segítségét ezúton is köszönöm. Ugyanennek a szövegrészletnek a fordítása Holub Józsefnél is hasonló: „Máza, s következésképp a *Völgység* nevű hegyaljai járás Tolna megyéhez csatoltatott” (Holub, 1960, 156.).

¹⁶ Reuter Camillo az idézett névtörténeti tanulmányban a *Welsiker Wasser* pataknev térképi elhelyezkedésének nagy figyelmet szentel. A felirat helyzetét Kárász és Nagymányok között határozza meg. A szerző ebből arra következtet, hogy a 18. században a *Völgységi-patak* főfolyásának a Kárásztól futó vizet tekintették és nem a nádasdi ágat.

vidékkel összefüggésben említik, míg az attól keletre és északra eső területeket pusztán Tolna megyéhez sorolják.

A *vízvölgyi* falvak *Völgység* öntudatára (arról tudniillik, hogy „mi Vöccségek vagyunk”) első ízben a néprajzi szakirodalom hívta fel a figyelmet. A szóbeliségben megragadott, néprajzi gyűjtések során lejegyzett tájnév Andrásfalvy Bertalan (1972) és Zentai János (1980) tanulmányaiban is szerepel. Mindkét szerző néprajzi csoportnévként használta, ahová a hat patak menti falu (Magyaregregyától Mázáig) és Györe tartozott.

A Bonyhád központú kistáj, az ún. *történeti Völgység* történetével foglalkozó szakirodalom azonban ezt a jelenséget a történeti tájtudat továbbéléséként tartja számon. A *Völgységet* a középkorban is meglévő közigazgatási egységnek, esetleg járásnak feltételezik. Tárgyalt vidékünket is a nagyobb kiterjedésű térség, a hajdani járás részének vélik. Gábrriel András, Solymár Imre és Szóts Zoltán szerint a Baranyában is meglévő *Völgység* tájtudat a tágabb táj törököt átvészelt magyarságának szellemi reliktumuma.

Figyelemreméltó tény azonban, hogy a *Völgység* tájtudattal rendelkező baranyai (Magyaregregyától Császtáig) falvak a 18. század elejétől a hegyháti járáshoz tartoztak. Birtokosuk – a Tolnához tartozó Mázával és Györével egyetemben – a pécsi püspökség volt, amelynek északkeleti, nádasdi kerületében (Districtus Nádasdiensis) feküdtek. Mivel a térség kétszázötven éven keresztül a hegyháti járáshoz tartozott, kétséges, hogy egy funkció nélküli közigazgatási egységnek a neve tovább élt volna a nép ajkán. A *Völgység* tájnév megmaradásának ténye túlmutat az esetleges járásnéven, feltételezi, hogy a név élő kapcsolatban volt a völgyi karakterrel, felszíni adottságokkal. Ez annál is inkább valószínű, mert Pesti János a *Völgység* esetét metonimikus névátadásnak tartja (PESTI, 2007, 221.). Pesti szerint az elsődleges földrajzi jelleg névátadással, majd a név eredeti értelmének elhomályosulásával tájnévvé vált (víznév>domborzati név>tájnév sorozatban).

A kérdéshez adalékkal szolgál egy 1769-es úriszéki jegyzék, melyben a Pécsi Püspökség Baranya vármegyében fekvő „*Völtségé*” jobbágysága panaszkodik a nádasdi számtartó visszaélései ellen. Az iratban Szász és Császta helységekre, egyes jobbágyokra, de a völgységi jobbágyságra – a jobbágyságot összefogó táji keretben – egységesen is történik utalás.¹⁷ A *baranyai Völgység* jelenleg egyetlen írásos, történeti dokumentumaként ezt az említést tarthatjuk számon. Hitelt érdemlően azonban még így sem állíthatjuk, hogy egy nagyobb tájegység részterületét (kelet felé kiterjedtebb) vagy egy önálló, túlnyomórészt baranyai tájegységet értettek ezen a néven, bár ez utóbbi értelmezést egyáltalán nem tekinthetjük kizártnak.

A korábban idézett 1698. februári levelet jobban szemügyre véve fel-tűnik, hogy a *Völgységet* *hegyaljai járásként* vagy vidékként azonosítják

¹⁷ „Nemes Baranya vármegyében lévő püspökséghez tartozandó Völtségé jobbágyság azon panaszkodik, hogy nádasdi számtartó Vertell Daniel Kappanyok, csibék, tojasok, vajnak és több e félének felettébb való takszát vett volna rajtok.” BML, püspöki úriszék iratai: IV. 8. d. 8.

(Districtus Submontaneus). Nemcsak ebben a forráscsoportban találunk *hegyaljára* történő utalást, hanem egy – Borsy Judit feldolgozásából ismert – 1743. évi Kárász, Köblény és Vékény közti határbejárásban is olvashatunk róla. Ebben egy régi útról tesznek említést, ami Köblény irányából a *hegyaljai* malmokhoz (Molas submontanas), illetve Vékény és Császa községekbe vezet (BORSY, 2001, 51.). A *hegyalja* gyakori tájnév. Általában a síksági környezetből kiemelkedő hegységek hegylábi térségének népi elnevezései. Baranyában két közismert *Hegyalja* van: a mecseki és a drávaszögi. A név mindkét esetben a szűken vett hegy alatti térségekre vonatkozik, és a hegylábban fekvő falvak gyűjtőneveként, tájnévi megfelelőjeként szerepel.¹⁸ A Kelet-Mecsek északi pereme, azaz hegy alatti része pontosan Magyaregregy és Kárász határában veszi kezdetét és nagyjából Nagymányokig tart. A domborzati jellegzetességeket és a történeti forrásokat összevetve nagy valószínűséggel állítható, hogy a *Völgység* tájnévnek egy korábbi jelentésrétege a Kelet-Mecsek északi hegylábát, avagy a Völgységi-patak mellékét jelölte.

Solymár Imre a Bonyhád központú *Völgység* történeti körvonalainak vizsgálatakor példamutató módon vonja be elemzéseibe a táj szépirodalmi említéseit is. Idézett művei között központi szerepet tölt be az 1824-ben megjelent, Náray Antal tollából származó Mária-vára című regény. A mű a főhős hazatéréssel zárul, aki Solymár szerint a Mária-vár környékén ér a *Völgységbe* (SOLYMÁR, 1987, 11.). Ez önmagában helyes, azonban túl tág értelmezés. Az eredeti szöveg a helyszín további pontosítására is lehetőséget ad. Ha a regényt betűhíven követjük a főhős és felesége előbb Baranyának határaihoz és a *Völgységbe* ér, aztán jut el a „Mecsek hátához”, ahol Mária vára – a mai napig is – áll (NÁRAY, 1824, 203.). A regény írója győrei születésű volt, művében határozottan kitapintható a helyszínekkel kapcsolatos személyes érintettség, így feltehetően azt is pontosan ismerte, hogy hol húzódik a megyehatár, és hol kezdődik a korabeli *Völgység*. A szöveget újraértelmezve tehát a főhős inkább Máza és Szászvár között érhet a *Völgységbe*. Ez azért is valószínű, mert a Bonyhádról Zobák irányába tartó főút itt érte el a megyehatárt. S lévén, hogy Náray győrei születésű volt, elvileg annak is jelentősége lehet, hogy két győrei kocsiút is ezen a környéken csatlakozott a *Völgységen* végigfutó főúthoz.¹⁹

A mindeddig felsorakoztatott tények jogosan vetik fel a kérdést, hogy milyen összefüggés van a hegyaljai *Völgység*, illetve a *völgységi járás* terü-

¹⁸ A drávaszögi *Hegyalja* a – Pélmonostor és Kiskőszeg között húzódó – Baranyabáni-hegyvonulat alatt fekszik, falvai: Vörösmart, Csúza, Herczegszöllös, Sepse, Kő, Karancs (Lábad, 1996, 182.). A Kelet-Mecsek-alja települései: Cserkút, Kővágószöllös, Kővágótöttös, Bakonya, Boda (Kósa–Filep, 1975, 111.).

¹⁹ „Hogy Baranyának határaihoz, ’s a’ *völgységbe* értenek, már ott váraoktak reájok hív Tisztjei, ’s Jobbágyai. – Legelől állott az öreg Andor a’ Vár’ fegyveres őreivel, ’s alig tudott a’ lábán megállani, hogy holtnak siratott Urát ismét megláthatta. Mindezekről késértette eljutottak végre a’ Mecsek hátához, ’s Nyárády még távolról megmutatta újjával a’ mellette édeskedő Feleségének, Márénak magasan emelkedett tornyait (Náray, 1824, II., 203.).

lete között. Hiszen a járás megalakítása előtti (1725) összes történeti utalás a – helyzet érdekessége folytán – a tudományos publikációkban már jellemzően *Vízvölgynek* hívott vidékre vezet bennünket. Érdeemes ehhez megvizsgálni a helyi lakosok *Völgységről* alkotott képét, felfogását is.

A helyiek körében ma is él az önálló *Völgységről* szóló állásfoglalás. Az idősebb és középkorú *vöccségi* lakosok szűkebb pátriájukat a Tolna megyei *Völgységtől* határozottan megkülönböztetik. „*Hát Völgység, azt így használták, a nép nyelve az volt, hogy völgységiek. [...] lehet, hogy Észak-Magyarországon is van Völgység, meg van ez a Tolna megyei kis Völgység.*” (Mezei Ottó, Kárász, 49 é.)

„*Vöccségiek vagyunk, azt mondja. Ez is ilyen mondás volt.... Ez az egész, Egregy, Kárász, Vékény, Szászvár mind völgységi falu volt.*” [...] *Máza az már nem volt ide, az Tolna megye volt.*” (özv. Pál Jánosné, Vékény, 79 é.)

„*Vékény, Kárász, Egregy: Völgység. Nem azt mondták Vékénybe, elme gyünk Völgységbe. [...] közszó volt.*” (Bencze István, Szászvár, 80 é.) A Tolna megyei *Völgységtől* független táj tudatra utal Pesty Frigyes kéziratos helynévgyűjteménye is (1865). A gyűjtést postán kiküldött kérdőívek segítségével hajtották végre, amelyre Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár és Császta községeknél az öt falu jegyzője, Varjú Ferenc közölte a válaszokat. Magyaregregy, Kárász, és Vékény esetében is arról számol be, hogy a három falu csoportozat a „*Völgység* nevezet alatt is ismeretes.” Ehhez mindhárom esetben hozzátesz azt is, hogy német neve Gründ. Ez utóbbi magyarul *völgyet* jelent, tehát valószínűleg a magyar név első elemének tükörfordítása.

Pesti János – a már idézett tanulmányában – egy *Hegyhát*-szerte igen közismert falusorolóra hívta fel a figyelmet, amely szintén a tájegység különállásának bizonyítéka. Az „*Elindult Egrögy...*” kezdetű verbunkszerű falusorolóban a *Völgységi-patak* felső vízvidékén fekvő települések: Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár, Császta, valamint Györe és Izmény szerepelnek.²⁰ A dal Pesti szerint a 18. században keletkezhetett (PESTI, 2007, 218.).

A tájnevek jelentése, múltjuk felderítése kapcsán sokszor eredményre vezető etimologizálás a *Völgység* esetében inkább megosztotta a névfejtésre vállalkozók körét. Egységes álláspont máig nem alakult ki. Kiss Lajos és Juhász Dezső munkájában – az eddigi vizsgálatokat összegzendő – három lehetséges névmagyarozattal találkozhatunk. Ezekben az a közös vonás, hogy mindhárom földrajzi jellegzetességből vezeti le a tájnevet. A tájat vagy nagyszámú patakvölgyéről, vízmosásáról, horhosáról nevezték el, vagy azokról a széles völgyekről amelyek körülveszik (*Völgységi-patak*, Kapos, Sió-Sárvíz, Baranya-csatorna). Harmadik eshetőségként felmerült az is, hogy a *Völgység* helynév elsődlegesen a *Völgységi-patakot* jelölte és a korábbi *Völgy-sédből* (azaz általánosan elfogadott értelmezése szerint *Völgy-patak*ból) alakult ki (KISS, 1997, 777.; JUHÁSZ, 1988, 106.).

²⁰ „*Elindult Egregy, utána Kárász. Csetlik-botlik Vékény, hasraesött Szász. Lebabázott Császta, Máza a komája, Izmény a babája/bábája.*” (Pesti, 2007, 219.)

Ez utóbbit elsőként Hadrovics László vetette fel Kiss Lajos szócikkéhez fűzött lektori véleményében. Solymár Imre – a névfejtés logikáját elismeri, azonban bizonytalanak tartja a *Völgy-séd* eredetét, mert szerinte a régi, török előtti *Völgység*nek inkább több, csaknem egyenrangú vize lehetett, semmint egyetlen *Völgy-séd* nevű főfolyása (SOLYMÁR 1984b, 20.). A szerző leginkább Kogutowicz Károly álláspontja felé hajlik (KOGUTOWICZ, 1936), azonban sajátos logika szerint érvel. Szépirodalmi és úttörténeti adatok figyelembevételével építi fel azt a történeti Völgység képet, amely ma tudományosan a leginkább elfogadott. Ehhez túlnyomórészt a völgységi járás és a Völgységi-patak vízgyűjtője tartozik, a *baranyai Völgységgel* együtt. Hozzá tartozónak véli az Alsóhidas-patak falvait is (SOLYMÁR, 1987, 29.).

Hadrovics László *Völgy-séd* elgondolását azonban több érv is megerősíti. Emellett szól például a *séd* vízrajzi közszo elterjedtségi képe. Pesti János a *Mecsek*ből és *Baranya dombsági* részeiből számos előfordulást adatolt, Reuter Camillo pedig levéltári források alapján a vízvölgyi falvakkal szomszédos Mecsekjánosi (*Wokouséde*) és Hosszúhetény (*Kovásséd, Sütvölgy*) községek elfeledett helynevei között is rábukkant (REUTER, 1964).

Pesti János a Dunántúlon végzett névtörténeti és szóföldrajzi vizsgálatokban a *ség, ság* és a *séd* elemet tartalmazó földrajzi neveket egymással összefüggést mutató névcsaládként vizsgálta meg. Megállapította, hogy „a baranyai *ség, seg* 'domb' elemű nevek egy része víznevekre vezethető vissza.” (PESTI, 1987, 52.) A Mecsek déli lábánál fekvő Vasason arra talált példát, hogy a *séd*-ből másodlagosan levezethető *ség~seg* köznevet vitték át a víz mellett levő hegy megnevezésére (PESTI, 1987, 52.). Záró gondolatai között Veszprém megyei és baranyai példák sorával azt is bizonyítottan véli, hogy a *séd* elsődlegesen nem is vízfolyás, hanem forrás, esetleg még egyszerűbben 'víz' jelentésű volt. Mindenesetre megállapítja, hogy a 'vízfolyás' jelentés a *séd*-ben másodlagos (PESTI, 1987, 53.).

A Pesti által vizsgált baranyai *séd* közszavak szinte kizárólag dombsági tájhoz köthetők, de leginkább domb, vagy hegyperemi részekhez. Nyugotszenterzsébettől Hosszúhetényig szinte az egész Mecsek-alján megtalálható, a Pécsi-medence déli peremén is számos kisebb vízecke és völgy nevében megvan. A vízfolyás leggyakrabban a *Sédfő* nevű helynél veszi kezdetét, de a *séd* elnevezés nem minden esetben terjed lejjebb a vízfolyás mélyen bevágódott, felső szakaszánál. Siklósnagyfaluban és Nagyharsányban *séd+alj* összetétel is megtalálható, amely feltehetően nem a vízfolyásra, hanem a völgy-szűkület alatti térségre utal. Karakteres völgy-szűkületben folynak Turony, Kővágószőlős, Boda települések *séd*, vagy abból képződött nevű vízfolyásai. Ezt a tértépes vizsgálódáson kívül tereptapasztalataim is megerősítik. Mindez felveti annak a lehetőségét, hogy a *séd* szóban talán nem is a vízfolyás, és nem a forrás jelentés a hangsúlyos, hanem a meredek falú, keskeny völgyben (szűkület) folyó patakocskák a közös vonás. Elég ha az országosan ismert patakokra gondolunk, például a szekszárdi és a veszprémi *Sédre* vagy a pécsi *Tettye-patakra*, amelynek középkori neve *Malomséd* volt.

A *Völgységi-patak* szerkezeti fonalon fut, iránya Kárászig DDNy–ÉÉK, majd Ny–K. A *Kelet-Mecsek*et északról megkerülő út fut benne, amely már a rómaiak idejében is járt volt. Bonyhád irányából – keletről nyugatnak – a folyásiránnyal szemben tartva Máza és Szászvár között szinte falszerűen zárnak össze a patakot kísérő hegyek és dombok. Ezt az adottságot – és a korábban elmondottakat – figyelembe véve a *Völgyséd* összetétel utalhat arra a karakteres „Völgy-szűkület”-re, amelyben a gyors folyású patak fut. A völgy szőlőhegyeiből – így az egregyi Csermából, a kárászi Andráshegyről, a vékényi Kishegyről, vagy a szászvári Meggyesből – festői látványt nyújt a Völgységi-patak völgy-szűkülete. Kárász idegenforgalmi arculatában is önkéntelenül szerepet kapott ez a jellegzetesség. Ennek köszönhetően viseli a község „A Mecsek kapuja” elnevezést.

A völgy-szűkület elgondolás a völgyön végigható patak (ma Völgységi-patak) középkori elnevezése kapcsán folytatott rövid táj- és névtörténeti vitához is újabb adalékkal járulhat hozzá.

Reuter Camillo azt feltételezte, hogy a Völgységi-patak középkori elnevezése a *Mérges-patak* volt (REUTER, 1984). Ezt okleveles és térképes segédletekkel vélte bizonyíthatónak. Az elnevezés Kárászon (1325) és Bonyhád mellett tűnik fel (1733), ám mintegy négy évszázados időkülönbséggel. Reuter nem tér ki arra, hogy a tanulmányának megírásakor már közölt völgy-patak (völgy-séd) víznév-magyarázat mennyiben érinti, vagy mennyiben zárja ki a Mérges pataknev használatát.

Solymár Imre – mint már említettük – elveti azt a lehetőséget, hogy a völgynek egyetlen Völgy-séd nevű vízfolyása lett volna, de a Mérges-patak hipotézist sem tekinti helytállóknak (SOLYMÁR 1984a; 1984b). Elveti Reuter azon állítását, miszerint egyetlen, *Mérges* nevű főfolyás lehetett. Szerinte a Völgységi-patak völgyének a középkorban inkább több egyenrangú vízfolyása volt. A szerző okleveles és 18. századi térképes bizonyítékokkal, valamint a földrajzi rekonstrukció módszerével is érvel, azonban eszmefuttatásának földrajzi alapjai kevésbé megbízhatók. A 18. század elején mocsaras, tavakkal szabdaltnak, nehezen járható völgyalji környezetet a középkorra is érvényes táji jellegzetességnek tekinti. Ebből kiindulva véli pusztán csak névösszecsengésnek az egyazon vízgyűjtőn és völgyben előforduló Mérges víznév történeti előfordulásait.

Jelen tanulmányban megfogalmazott gondolatok alapján helytálló lehet Solymár Imre állítása és Reuter Camillo *Mérges-patak* elképzelése is. A felső vízszakaszra vonatkoztatott *Völgyséd* ugyanis nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy a benne és az egész vízgyűjtőn végigfolyó víz a *Mérges* nevet viselhette a középkorban – mint ahogy Reuter feltételezi. A *Mérges* név teljesen természetes módon maradhatott fent egy Bonyhád melletti híd nevében, mely történetesen a Pécs-budai országút egyik átkelőhelye volt, közel a Bonyhádtól délre fekvő *Királyhídja*-hoz. A *Mérges-híd* (*Mirges hidgya*) első említése az újjászerveződő és -épülő Baranya közgyűlési irataiban már 1703-ban felbukkan (BÉLI, 1987). Ez rámutat arra, hogy egy

fontosabb objektum még akkor is tovább viheti a víznév korábbi formáját, miután az „őslakos” népesség menekülésével és pusztulásával – és talán a táj jellegének változásával – a helynévanyag átalakult.

Hegyhát

A *Vízvölgy* falvai közel kétszáz éven át a *hegyháti járáshoz* tartoztak, amelynek nevét 1950-ben sásdi járásra változtatták. 1979-ben a járásközpont Komlóra került, s értelemszerűen neve ismét változott. A hegyháti járást korábban *mecsekháti járásnak*, latinul *processus Transmontanus*-nak, azaz ’hegymegi járás’-nak hívták (KISS, 1997, 579.). Helyét és nevének eredetét Kulcsár József világosan jegyzi: „Hegyhát a Mecsek-hegytől északra, annak háta mögött fekszik; erről vette nevét is.” (KULCSÁR, 1896, 219.). Pesty Frigyes helynévgyűjteményében (1864, Bodolya község) is ehhez hasonló megfogalmazással találkozhatunk: „Baranya megyének ezen járása hegyháti járásnak nevezetik, mivel a nagy Metsek hegynek északi oldalán terjed”. Haas Mihály (1845) és Baksay Sándor (1896) hol *mecsekháti*, hol pedig *hegyháti járásként* említi, ami mutatja, hogy az eredeti jelentést jobban tükröző *Mecsekhát* név párhuzamosan élt tovább. Az elnevezés a népnyelvben is megőrződött. Ezt Kulcsár József népdalgyűjtéséből ismerjük. Egy Mocsoládon gyűjtött népdal egyik strófája így hangzik: „Mecsekhátnak Mocsolád a kis-kertje” (KULCSÁR, 1896, 258.).²¹

A *hegyháti járást* a török kiűzése után szervezte meg Baranya vármegye. A Mecsek gerincétől északra fekvő térség korábban szinte teljes egészében Tolna megyéhez tartozott.²² A *Hegyhát* tájnév létéről a hegyháti járás létrejöttét megelőző időből nincs adatunk. A vármegyei és püspöki adminisztráció székhelye Pécs volt. Innen nézve az újonnan szerzett területek teljes egészében a *hegy*, azaz a *Mecsek* mögött feküdtek. A névadásnak ez az egyik, talán legvalószínűbb indoka. A Völgységgel összefüggésben már többször említett hegyaljai, hegyalatti helyhatározó (esetleg közszó, vagy tájnév) pontosan ennek, a D-É-i, Pécs központú nézőpontnak az ellentettjét jelenti. Tolna megye gazdasági és járási adminisztrációs központjaiból Szekszádról és Dombóváról nézve a Völgységi-patak melléke a hegy, azaz a *Somlyó–Dobogó* hegycsoport alján feküdt. Rendelkezésre álló adataink alapján inkább bizonyítottnak vélhető, hogy a *Hegyhát* esetében is egy újonnan szervezett közigazgatási egység neve vert gyökeret a mindenkori népi gondolkodásban.

Illés Péter a *Vasi-Hegyhátról* szóló tanulmányában igen korai, latin szövegkörnyezetben szereplő névelőfordulásokat közöl vizsgált tájegységéről (ILLÉS, 2005, 275–276., 278.). A Vas megyei Hegyhát járásnév tájnévi eredetét kétségtelenül alátámasztja, hogy a név a 16. és 17. századi forrásokban „Hegyhat” vagy „Hegyhatiensis” alakban szerepel. A baranyai Hegyhátról

²¹ A népdal Rigacz Jancsíról szól, aki a Hegyhát közismert betyárja volt.

²² Reuter Camillo térképe alapján (HOLUB, 1960, 161.).

mindezidáig nem került elő latin szövegek környezetben szereplő magyar tájnévi említés csak a latin Transmontanus (azaz hegyen túli) forma. Mindez megkérdőjelezi a Vasi-Hegyháthoz hasonló, tájnévből lett járásnév logikát.

A *Hegyhát* név a magyar hegyhát szó többértelműsége következtében felszínalaktani sajátosságokat is hordoz. Ezt a jellegzetességet a földrajztudomány a történeti és a valós népetimológiai vizsgálatok hiányában is felhasználta a tájföldrajzi kutatások során. A *Hegyhát* tájnév geomorfológiai alapon történő értelmezése már Kádár Lászlónál megjelenik, aki szerint a táj „nevében kétszeresen is benne van a domborzat, mert a szóösszetétel mindkét tagja a „hegy” is meg a „hát” is magaslatot jelent.” (KÁDÁR, 1941, 11.). Gábrriel Andrásnál szintén fontos, mondhatni meghatározó elem a felszínalaktan, amihez a szerző néprajzi, gazdaság- és igazgatástörténeti adatokat is társít. Szerinte a „*Völgység*ben inkább a széles völgyek, a *Hegyháton* pedig a hátságok dominálnak.” (GÁBRRIEL, 1973, 324.) A történeti szempontokat is figyelembe Gábrriel mind a *Hegyhát*, mind pedig a *Völgység* tájnevet ősinék tartja, szerinte mindkét esetben maga a tájnév „annyira nyilvánvaló volt, hogy a közigazgatásba is bekerült.” (GÁBRRIEL, 1973, 321.) A *hegyháti* és a *völgységi járás* nevét – valószínű részben ennek az interpretációnak a hatásaként – Paládi-Kovács Attila is tájnévi jellegű, tájnévi eredetű járásnévként határozza meg (PALÁDI-KOVÁCS, 2004, 133.).

A 20. század jeles geográfusai és néprajzkutatói a *Völgység* szóban is a járásnyi táj földrajzi karakterét látták igazoltnak. Azonban a *Völgység* esetében ez az elképzelés a *Hegyhátnál* korábban, már Egyed Antalnál (EGYED, 1828, 48.) is felmerült, azóta kíséri végig a tájnév történetét. A völgység völgyekkel tagolt, völgyes tájat is jelent és ez a felszín képével messzemenően egybevág. A *Hegyhát* név ezzel szemben a 19. század közismert statisztikai, földrajzi forrásainak egyikében, és a szépirodalmi említésekben sem szerepel domb- és hegyhátaból álló vidékként. Ez azt mutatja, hogy a tájnév elsődleges jelentésének elhomályosulása itt később kezdődött.

Következtetések

A tanulmány záró gondolatkörében arra keresem a választ, hogy a két tájnévvel rendelkező térség milyen módon maradhatott eddig szinte súlytalan, hogyan keletkezethetett ez a már említett, látszólagos tájnévhiátus. A bevezetőben feltett és igen ellentmondásosnak ítélt kérdés megválaszolásához a három tájnévvel (*Vízvölgy*, *Völgység*, *Hegyhát*) kapcsolatos vizsgálataim eredményét összegzem.

A *Völgység* tájnév feltehetően domborzati sajátosságok miatt keletkezett, majd alakult tovább a Pesti János által lejegyzett metonimikus névátadás folyamatával (PESTI, 2007, 220–221.). A név jelentéstartalma – kiegészítve Pesti elgondolását – így alakulhatott: völgyszűkület (*Völgység*) > pataknév (*Völgység*, *Völgység*) > középkori tájnév vagy járásnév (?) > néprajzi cso-

port neve (*vöccség*) > járásnév (*völgységi járás*) > történeti táj (*Völgység*) > földrajzi táj (*Völgység*).

Vizsgálataim alapján a tájnév elsődlegesen a Völgységi-patak felső vízvidékével, a Magyaregregytől Szászvárig terjedő *völgy-szűkülettel* lehetett összefüggésben. Ugyanakkor nem dönthető el pontosan, hogy időben meddig jelölte csak ezt a völgyszakaszt. Nem ismert, hogy mikortól jelentette a vizet (Völgység-patak), továbbá az sem, hogy jelölte-e a Mányokig elnyúló teljes völgyet.

A *Völgység* azonban már a török előtt ez utóbbi térségnek, tehát a Mecsek alatti – olykor hegyaljaként jegyzett – területnek a nevévé válhatott. Valószínű, hogy „ősi *Völgységnek*” (azaz a feltételezett járásnak, tájnak) nem a *Völgységi-patak* egész vízgyűjtőjét (mint ahogy Solymár Imre gondolja), hanem a vízfolyás Hidas-patakig (Nádasdi-patak) tartó szakaszát tekinthetjük. Az sem zárható ki, hogy a határozott völgy-szűkület folytán azt mindvégig csak a völgy nyugati részére használták, ahol a völgy központi helye, Szász mezővárosa és vára feküdt.

A *Völgység* 1725-ben a tolnai alsó járás megszervezésével a közigazgatási egység nevévé is vált. A járás neve a hegyaljai térség nevének kiterjesztésével keletkezhetett a Lukács László által feldolgozott, dunántúli *Mezőföld*höz hasonlóan (LUKÁCS, 1997, 314–315.). A *Völgység* és a *Mezőföld* esetében is egy kisebb, de a török alatt is kontinuos körzet neve válhatott a népességét veszített, részben hasonló tulajdonságú középtáj, illetve járás nevévé.

A hegyaljai vagy baranyai *Völgység* a *völgységi járás* nevével és a *Völgység* pataknévvel párhuzamosan élhetett tovább. Erről tanúskodik a *baranyai Völgység* ma is élő, Tolnától független tájtudata.

A tolnai járásban nagyarányú német betelepülés folyt. A több évszázados kulturális, gazdasági, nyelvi egységesülés és Bonyhád központi szerepének megerősödése egy járási keretből kinőtt történeti tájtudatot formált. Hasonló társadalom- és művelődéstörténeti folyamatok mentek végbe Baranya északi járásában a *Mecsekháton*, későbbi nevén a *Hegyháton* is. A járás lakói hegyhátiak lettek. A *baranyai Völgység* lakói kettős tájtudattal rendelkeznek. Magukat hegyhátiak és völgyseginek is vallják. A *Hegyhát* azonban egy földrajzilag tágabb hatókörű gazdasági-adminisztratív egységként fogalmazódik meg.

A kiterjedésében és gazdasági jelentőségében sokkal meghatározóbb völgyeségi járás történeti kutatásának megindulásával a *történeti Völgység* fogalma is alapvetően Tolna központúvá vált. Napjainkban is a völgyeségi járás falvait ill. a Völgységi-patak vízgyűjtőjét értik alatta. A *baranyai Völgységet* legtöbbször már a *tolna megyei Völgység* Baranyába átnyúló részeként tartják számon, mondván „népi tájtudatát”, völgyeségi identitását őrzi (vö. GÁBRIEL, 1973, 322.; SOLYMÁR, 1987, 29.).

A térség entitásának megragadásához kétségtelenül Andrásfalvy Bertalan (1972, 124.) és Zentai János (1978, 548.) jutott legmesszebbre. Zentai baranyai néprajzi térképén a *Völgység* is megjelent. A névhasználat során azonban

nem tisztázta a *tolnai Völgységgel* való viszonyt, így áthidaló megoldásként olyan *baranyai Völgység* született, melynek két falva Tolnában fekszik.

Andrásfalvy Bertalan megfogalmazása egyértelmű. Szerinte a helyiek és a környékbeli németek nyelvén a *Völgység* a Szászvárig terjedő völgyszakaszt jelenti. Györe, Császta és Máza nyelvi és kulturális jegyek alapján tartozik a többi négy településhez, összetartozásukat maguk is kifejezik. A néprajzi vizsgálatokból is megragadható tehát, hogy ma is él a tájnév elsődleges jelentéssel (domborzati jelleg, völgy-szűkület) összefüggő jelentésformája. A hét falu népét egybefogó csoportnév (*vöccségiek*) későbbi fejlemény lehet. Kialakulása valószínűleg a vidék újjáépülésével egy időre, a 18. század elejére tehető, amikor a hat falu népe egy plébániát alkotott (1721-től 1774-ig). Környezetükbe minden égtáj felől német ajkú községek települtek, így különállásuk, másságuk is hangsúlyossá vált.

A *Vízvölgy* elnevezést az eredmények szerint csak lokális vonatkozásban, kisebb területű, jól helyhez köthető földrajzi névként használják ott, ahol az esőzések alkalmával megduzzadt patakok rendszeres előtéssel fenyegetnek. A helytörténeti munkák a *Völgységi-patak* felső folyásának sajátos földrajzi egységeként körvonalazzák, azonban nem társítják a *Völgység*hez hasonló helyi tájtudattal. A *Vízvölgy* tehát földrajzi névként élt, de nincs arra utaló adat, hogy a hét falu lakosait összefogó csoportnévként is használták volna. Szinonimaként tehát semmiképp sem használható. Kiterjedése sokkal kisebb annál, mintsem földrajzi kistájként a földrajztudomány elfogadta volna. Alkalmas viszont a földrajzi tájegység, tehát a völgy megnevezésére. Jelentése egyértelmű.

A néprajztudósok viszonylag későn, a 20. század második felében kezdtek meg gyűjtéseiket a *baranyai Völgység* területén.²³ A kutatások feltehetően azért indultak késve, mert a vidék műveltségében kevés egyediség rejtett, bányái nyomán (szén, kő, agyag) viszonylag korán, a 19. század derekától kezdve iparosodott. A *Völgység* elnevezés különállóságát, a *tolnai Völgységtől* való elkülönülését egyedül ők érzékelték igazán. A név használata azonban a *történeti* (Bonyhád központú) *Völgység* primátusa miatt ekkor már nem juthatott széles körben érvényre. Használata kizárólag a néprajztudományban – ám a *tolnai Völgységgel* való viszony tisztázása nélkül – bontakozott ki.

A Bonyhád központú történeti kutatások, a földrajztudományi vizsgálatok is csupán a „népi tájtudat” meglétével, mint a folytonosság bizonyítékával foglalkoztak. Pedig ennek fontos jellemzője, hogy a tájhatárok megvonásakor, történeti rekonstrukciókor csak nagyon körültekintően alkalmazható. Kevésbé tényszerű, nem kizárólagos és sohasem öleli fel a társadalom

²³ A század közepétől kezdve több néprajzi gyűjtés is folyt a vidéken, melyek közül a legismertebbek Berze Nagy János (1935) és Banó István (1941) folklórgyűjtései, Andrásfalvy Bertalan (1966) történeti néprajzi, mentalitástörténeti, népi építészeti vizsgálatai, valamint Paksa Katalin (1980–1983) népdalgyűjtései. Kutatásaikat elsősorban a Völgység felső falvaiban (Magyaregregy, Kárász, Vékény) végezték.

egészének véleményét. A baranyai Völgység esetében is csak a tájtudat rögzítése, „regisztrálására” fordítottak figyelmet, mintegy kiegészítve az alapvetően történeti és földrajzi orientáltságú vizsgálatokat.

A Vízvölgy, a Völgység és a Hegyhát tájnév eredetének és alakulásának kérdését nem tekintem lezártnak. További források függvényében lehetőség van a tanulmányban megrajzolt kép kiegészítéséhez, és ha szükséges újra-rajzolásához.

Köszönetnyilvánítás

Tanulmányom nyelvi és tartalmi pontosításában nyújtott segítségéért köszönettel tartozom Pesti Jánosnak. A latin nyelvű segédanyagokat T. Papp Zsófia fordította magyarra, önzetlen segítségét hálásan köszönöm. A szöveg gondos átolvasásáért és tanácsaiért Filep Antalnak és Paládi-Kovács Attilának tartozom hálával. Szóts Zoltánnak köszönöm, hogy kéziratát rendelkezésemre bocsátotta. Köszönöm Bencze Istvánnak, Mezei Ottónak, özv. Pál Lajosnének, valamint összes völgyeségi beszélgetőtársamnak, hogy gondolataikat és idejüket megosztották velem.

IRODALOM

ANDRÁSFALVY Bertalan

1972 Néprajzi jellegzetességek az észak-mecseki bányavidék gazdasági életében. In: RÚZSÁS Lajos (szerk.): *Az észak-mecseki bányavidék regionális vizsgálata*. 123–169. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BAKSAY Sándor

1896 A Mecsek és környéke. In: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képekben XIII. kötet. Magyarország IV*. Budapest, Arcanum DVD Könyvtár I. (Elektronikus dokumentum, oldalszámozás nélkül.)

BAYER (Márton)

1822 Egy tekintet Baranyára. *Tudományos Gyűjtemény XII*. 3–36. Pest.

BÉL Mátyás

1979 Notitia Hungariae Novae Historico Geographica C. Művéből Tolna Vármegye leírása (fordította: Kun Lajos, lektorálta: Prokopp Gyula). In: K. BALOGH János (szerk.): *Tanulmányok Tolna Megye Történetéből IX*. 327–364. Szekszárd, Tolna Megyei Tanács Levéltára.

BÉLI Gábor

1988 A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693–1703). 21–50. In: SZITA László (szerk.): *Baranyai Helytörténetírás 1987/8*. Pécs, Baranya Megyei Levéltár.

- BORSY Judit
2001 Köblény története a 18–19. században. In: ÓDOR Imre (szerk.): *Köblény évszázadai*. 39–83. Köblény, Köblény Község Önkormányzata.
- EGYED Antal
1828 Nemes Tolna vármegyének topographiai leírása. *Tudományos Gyűjtemény* VI. 39–59.
- CSERNA Anna–KACZIÁN János
1829/1986 *Egyed Antal összeírása és korrajz Tolna vármegyéről*. Szekszárd, Tolna Megyei Levéltár.
- FÜZES Miklós
1997 Márévár és környékének története a hódoltság megszűnésétől napjainkig. In: FÜZES Miklós (szerk.): *Márévár és környéke. Kistáji monográfia*. 107–243. Magyaregregy, Magyaregregyi Baráti Kör.
é. n. *Magyaregregy. Száz magyar falu könyvesháza*. Budapest, Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, Baranya Megyei Önkormányzat, Magyar Könyv Alapítvány.
- GÁBRIEL András
1972 A baranyai Hegyhát (A Mecsek és a Kapos közti terület tájneveiről). *Földrajzi Értesítő*, XXII. 1973/2–3., 321–325.
1982 Hagyományos tájneveinkről és a tájbeosztásokról az ország új 1:300000-es méretarányú térképe alapján. *Földrajzi Értesítő*, XXXI. 1. füzet, 131–139.
- HAAS Mihály
1845/1985 *Baranya földirati, statistikai és történeti tekintetben*. Pécs, Pécsi Szikra.
- HOLUB József
1960 Adatok a Baranya és Tolna mege közt folyt határper történetéhez (1695–1720). In: DOMBAY János (szerk.): *Janus Pannonius Múzeum Évkönyve 1959*. 151–165. Pécs, Janus Pannonius Múzeum.
1974 Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686–170-ig. In: K. BALOG János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből* V. 5–124. Szekszárd, Tolna megyei Tanács Levéltára.
- ILLÉS Péter
2005 A Vasi-Hegyhát, egy történeti-néprajzi kistáj. *Etnographia*, CXVI. 3., 267–299.
- JUHÁSZ Dezső
1988 *A magyar tájnévadás*. Nyelvtudományi értekezések 126. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KÁLDY-NAGY Gyula
1960 *Baranya megye XVI. századi török összeírásai*. Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványai 103. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KISS Lajos
1997 *Földrajzi nevek etimológiai szótára* I–II. Budapest, Akadémiai Kiadó.

- KOGUTOWICZ Károly
1936 *Dunántúl és Kisalföld írásban és képekben*. II. Szeged, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem Földrajzi Intézete.
- KÓSA László–FILEP Antal
1975 *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. Budapest, MTA Néprajzi Kutató Csoportja.
- KÁDÁR László
1941 *A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei*. Magyar Táj- és Népismeret Könyvtára. Budapest, Országos Táj- és Népkutató Intézet.
- KULCSÁR József
1896 Hegyhát. In: VÁRADY Ferencz (szerk.): *Baranya múltja és jelenje* I. Pécs, Nyomtatott Telegdi Ármin Könyvnyomdájában.
- LÁBADI Károly
1996 *Drávaszög ábécé*. Eszék–Budapest.
- LANTOSNÉ Imre Mária
1997 Kulcsár József, Alsómocsolád és a Hegyhát néprajzi krónikása. In: PESTI János (szerk.): *Alsómocsolád község helytörténeti adattára* I. 343–350. Alsómocsolád, Alsómocsolád Község Önkormányzata.
- LUKÁCS László
1997 Mezőföld tájnév és tájfogalom alakulása, kiterjedése a 18–20. században. In: CSOMA Zsigmond–VIGA Gyula (szerk.): *Néprajzi Látóhatár. Európából Európába. Tanulmányok a 80 esztendő Balassa Iván tiszteletére*. 314–321. Budapest–Debrecen, Györffy István Néprajzi Egyesület, Magyar Könyv Alapítvány, MKM Nemzeti Kulturális Örökség Főosztálya, Centrál-Európa Alapítvány.
- LOVÁSZ György–SZÜCS Károly
1972 A mezőgazdasági termelés természeti feltételei az észak-mecseki bányavidéken. In: RÚZSÁS Lajos (szerk.): *Az észak-mecseki bányavidék regionális vizsgálata*. 169–202. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- MAROSI Sándor–SOMOGYI Sándor
1990 *Magyarország kistájainak katasztere*. Budapest, MTA Földrajztudományi Kutató Intézet.
- NÁRAY Antal
1824 *Máré-vára. Eredeti Magyar Román a Magyar Előidőből*. I–II. Petrőzai Trattner Mátyás betűivel, Pesten.
- PALÁDI-KOVÁCS Attila
2004 Kistáj, járás, kistérség. In: BÁRTH Dániel–LACKÓ János (szerk.): *Halmok és havasok. Tanulmányok a hatvan esztendő Bárth János tiszteletére*. 129–141. Kecskemét, Bács-Kiskun Megyei Önkormányzata.
- PATTON Gábor
2001 Köblény legrégebbi története. In: ÓDOR Imre (szerk.): *Köblény évszázadai*. 13–48. Köblény, Köblény Község Önkormányzata.

PESTI János

- 1982 *Baranya megye földrajzi nevei* I. Pécs, Baranya Megyei Levéltár.
1987 A ság, ség, seg és a séd a Dél-Dunántúl földrajzi neveiben. *Névtani Értesítő*, 12., 32–52.
2007 Egy falusoroló a Völgységből. In: PÁLL Lajos (szerk.): *Magyaregregy vonzásában*. Helytörténeti olvasókönyv. 218–225. Magyaregregy, Magyaregregyiek Baráti Köre.

REUTER Camillo

- 1961a Kárász helynevei. In: KÁLMÁN Béla (szerk.): *Magyar Nyelvjárások* VII. 101–122. Budapest, Tankönyvkiadó.
1961b Magyaregregy helynevei. *MTA Dunántúli Tudományos Intézete „Értekezések 1960”*. 345–385. Budapest, Akadémiai Kiadó.
1964 Malomséd. In: PAPP László (szerk.): *Janus Pannonius Múzeum Értesítője 1963*. 143–147. Pécs, Janus Pannonius Múzeum.
1984 Egy „mérges” tanulmány. *Névtani Értesítő*, 9., 86–90.

SOLYMÁR Imre

- 1984a Mérges vízen a „Mérges Hídja”. *Névtani Értesítő*, 9., 90–97.
1984b Változó vizek – változó víznevek. Adalékok a Völgységi-patak /Határárok, Hutekróve/ névélettanához. *Névtani Értesítő*, 9., 18–23.
1987 A történeti Völgység. In: BÁBEL Ernő–LÁSZLÓ Péter (szerk.): *Tanulmányok Bonyhád történetéből*. 9–39. Bonyhád, Bonyhád Város Tanács és a Tolna Megyei Lapkiadó Vállalat.
1997 Fejezetek Györe történetéből (1235–1948). In: DOBOS Gyula (szerk.): *Tanulmányok. Tolna Megyei Levéltári Füzetek* 6., 5–114. Szekszárd, Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára.
2000 Bonyhád és környéke – a történeti Völgység. In: SZERZŐI MUNKA-KÖZÖSSÉG: *Bonyhád és környéke*. 5–7. Bonyhád, Völgységi Turista Egyesület, Völgységi Tájkutató Alapítvány, Völgységi Múzeum.

STRÁZSAY János

- 1823 Baranya Vármegyének topographikai Leírása. *Tudományos Gyűjtemény* III. 28–63. Pest.

SZÖTS Zoltán

- 2006 A Völgység táji elhatárolása. Kézirat (megjelenés alatt *Földrajzi Értesítő*).
2007 *A völgységi nemzetiségi-etnikai csoportok együttélése a második világháborútól napjainkig*. Bonyhád-Szekszárd, Völgységi Múzeum, Wosinsky Mór Megyei Múzeum.

TIMÁR György

- 1997 Magyaregregy területén és közvetlen környékén lévő középkori helységek. In: FÜZES Miklós (szerk.): *Márévár és környéke. Kistáji monográfia*. 34–71. Magyaregregy, Magyaregregyi Baráti Kör.

TÓTH Valéria

- 2001 *Névrendszertani vizsgálatok a korai ómagyar korban (Abaúj és Bars*

vármegye). Magyar Névarchívum Kiadványai 6. Debrecen, Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszék.

VÁRADY Zoltán

1996 A Völgység története 1698–1703 között. (A vármegyei közgyűlési jegyzőkönyvek alapján). In: SOLYMÁR Imre–SZÖTS Zoltán (szerk.): *A Völgység ezeregyszáz éve a kultúra és az életmód változásainak tükrében*. Előadások a II. Völgységi konferencián (1955. november 24–25.). 127–132. Bonyhád, MTA Pécsi Akadémiai Bizottsága, Magyar Történelmi Társulat Dél-Dunántúli Csoportja, Völgység Múzeum.

VÁRSZEGI Alajos

1991 *Szászvár*. Dombóvár, Szászvár Nagyközség Önkormányzat Képviselő-Testülete.

ZENTAI János

1978 Baranya megye magyar néprajzi csoportjai. *Ethnographia*, LXXXIX. 4., 519–557.

FORRÁSOK

Andrásfalvy Bertalan kéziratos gyűjtése, 1966, Kárász.

Baranya Megyei Levéltár (BML), Szász birtoktérképe 1802. BIU-806.

Baranya Megyei Levéltár (BML), Peren kívüli iratok 3. III. 74. sz., Fordította és feldolgozta: BORSY, 2001, 50.

Baranya Megyei Levéltár (BML), Püspöki úriszék iratai: IV. 8. d. 8.

Érmihályfalva mező városa helyneveinek magyarázata. Pesty Frigyes kéziratos hagyatéka (1864). In *Érmihályfalva Barangolás múltban és jelenben*. Elektronikus dokumentum: <http://www.ermihalyfalva.ro/hu/pages/monografia/37.html>

HM Hadtörténeti Térképtár, I. Katonai felmérés Coll. XI., Sect. 30.

Magyar Országos Levéltár (MOL): Kancelláriai Levéltár (A35) *Conceptus Expeditionum*, 41. levél.

Néprajzi Múzeum Adattára. EA 21575. 47. számú P.C.F. cserkészcsapat „Kán” portyázó őrsének a falutörténeti kérdőív alapján gyűjtött válszai.

Pesty Frigyes kéziratos helynévgyűjteménye 1865. OSZK (Országos Széchényi Könyvtár) Kézirattár. FM/1 3814/A. Baranya megye. Kárász, Magyarereggy, Vékény községek.

Széchényi Ferenc-féle descriptio, 1785. OSZK (Országos Széchényi Könyvtár) Kézirattár, Kárász, Szász, Vékény községek.

GÁBOR MÁTÉ

VÍZVÖLGY, VÖLGYSÉG, HEGYHÁT.

Some data to the history of toponyms in
south-western Hungary

Six settlements can be found along the upper stretch of the Völgység-stream (Magyaregregy, Kárász, Vékény, Szászvár, Császta, Máza). There are several terms in the academic literature to name this area. This area is described either as an individual unit or as a part of a bigger, well-known historical location. In my paper I study the etymology, the historical roots of the most frequently used place names.

The name 'Vízvölgy' is based on geographical features: the marshy area around the Völgység-stream and its branches used to be called in this way. Its usage has been known since the end of the 19th century, and this is the most commonly accepted name for the area consisting of the six settlements.

The name 'Völgység' is connected to the Völgység district in Tolna County. Earlier authors came to the assumption that a place-name from the Middle Ages survived in this toponym. According to my investigation the first occurrence of the name 'Völgység' refers not to the Bonyhád area, but to the 'Hegyalja' area, which is exactly the place of today's Vízvölgy. I presume that the name 'Völgység' meant either the location along the Völgység-stream in West-East direction till the village of Hidas or its western part, the stretch between Kárász and Szászvár. The name Völgység came into use in the 18th century for a greater area (Völgység district).

The name Hegyhát probably comes from the name of an administrative unit. This unit was created in the beginning of the 18th century by the County of Baranya. No previous historical facts are known. The word Hegyhát does not refer to any morphological specialities but rather to the unique geographical location. (In Latin: Transmontanus.) That is, seen from Pécs, it's lying on a mountain over the Mecsek (transmontanus).

A Kelet-Mecsek északi előterének jelenkori vázlata a hegyháti járás, a völgysegi járás, a történelmi Völgysegi és a Vizvölgy településeinek, valamint a térség jelenkori városainak ábrázolásával. Szerkesztette és rajzolta: Máté Gábor